

Vlaams
Mensenrechten
Instituut

Het recht op onderwijs voor personen met een handicap

Mensenrechtelijk kader

Inhoudstafel

	4
	5
	5
	9
	9
	12
	12
	23
	23
	23
	24
	25
	25
	27
	31
	32

1. Situering

Het volledige genot van alle personen met een handicap van alle mensenrechten en fundamentele vrijheden op voet van gelijkheid bevorderen, beschermen en waarborgen, alsook de eerbiediging van hun inherente waardigheid bevorderen. Dit is de doelstelling van het Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (verder: VRPH), dat op 13 december 2006 werd aangenomen door de Verenigde Naties. Sinds 2009 geldt dit verdrag ook in Vlaanderen.

[Lees het volledige Verdrag hier.](#)

[Hier is de officiële vertaling van het Verdrag te vinden.](#)

Personen met een handicap worden vaak geconfronteerd met obstakels die hun participatie in de samenleving op voet van gelijkheid met andere belemmeren. Daarom bevat het verdrag een brede waaier aan verschillende mensenrechten die reeds beschermd werden in andere mensenrechtenverdragen maar met een specifieke focus op personen met een handicap. Eén van deze rechten is het recht op onderwijs.

Het Vlaams Mensenrechteninstituut staat als onafhankelijke toezichthouder in voor de bevordering, de bescherming en de opvolging van de uitvoering van het VRPH binnen de Vlaamse bevoegdheden. In deze brochure lichten we toe wat het VRPH concreet bepaalt over het recht op onderwijs voor personen met een handicap en welke verplichtingen hieruit voortvloeien voor de overheid. We vertrekken daarbij vanuit het VRPH en de interpretatie van het toezichthoudend VN-comité, het Comité voor de Rechten van Personen met een Handicap, dat voor het VMRI, gezien ons bijzonder mandaat, het centrale referentiekader vormt. Daarnaast bespreken we hoe het recht op onderwijs voor deze specifieke doelgroep verder wordt ingevuld in andere (internationale) rechtsnormen, relevante rechtspraak en de interpretaties van toezichthoudende comités.

2. Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap

Het VRPH moet in samenhang gelezen worden met de algemene commentaren die het Comité voor de Rechten van Personen met een Handicap ter opvolging van het Verdrag heeft geschreven. Deze algemene commentaren leggen de invulling van verschillende artikels uit en geven duiding bij de manier waarop deze geïnterpreteerd moeten worden. Deze zijn niet bindend, maar zijn *soft law*. Ze zijn een belangrijke interpretatiebron voor staten bij het bepalen van hun juridische verdragsverplichtingen en zijn indicatief voor de maatstaven waaraan staten moeten kunnen voldoen. *(eindnoot 1)*.

2.1. Algemene principes

a. Mensenrechtenmodel van handicap

Het VRPH omvat geen strikte definitie van een persoon met een handicap, maar omschrijft in de doelstelling ruim dat het alle personen omvat met langdurige fysieke, mentale, verstandelijke of zintuiglijke beperkingen die hen in wisselwerking met diverse drempels kunnen beletten volledig, daadwerkelijk en op voet van gelijkheid met anderen te participeren in de samenleving. *(eindnoot 1)*. Een handicap is een evoluerend concept en vloeit voort uit de wisselwerking tussen personen met functiebeperkingen en sociale en fysieke drempels die hen belet ten volle, daadwerkelijk en op voet van gelijkheid met anderen te participeren in de samenleving. *(eindnoot 3)*.

Een persoon met een handicap wordt ruim geïnterpreteerd. Ook chronische of degeneratieve ziektes, psychische aandoeningen en in sommige gevallen ook obesitas kunnen hieronder vallen. De fysieke, mentale, intellectuele of zintuiglijke beperkingen moeten langdurig zijn, maar de oorzaak van de beperking bijvoorbeeld aangeboren, gevolg van een ongeval of een (on)geneeslijke ziekte is niet relevant. Het kan dus ook gaan over een gezondheidstoestand die voortvloeit uit een geneeslijke of ongeneeslijke ziekte. *(eindnoot 4)*.

Het VRPH stapt af van 'een medische benadering' van een handicap, gaat ook een stap verder dan 'het sociaal model' en hanteert 'een mensrechtelijke benadering'. Volgens het medisch model worden personen met een handicap niet erkend als rechtenhouders, maar in plaats daarvan "gereduceerd" tot hun beperkingen. Er moet aan de persoon met een handicap worden gewerkt om tot integratie te komen. We revalideren de minder-valide. Het sociaal model erkent dat een handicap een maatschappelijk concept is. Het probleem ligt niet in de medische aandoening, maar in de samenleving die niet in staat is om in te spelen op de specifieke behoeften van individuen. Het sociale model stelt dat de samenleving de beperkingen in de omgeving moet wegwerken. Volgens het mensenrechtenmodel is dit een recht. *(eindnoot 5)*.

b. Inclusieve gelijkheid

De grondbeginselen van het VRPH zijn:

1. Respect voor de inherente waardigheid, persoonlijke autonomie, met inbegrip van de vrijheid zelf keuzes te maken en de onafhankelijkheid van personen;
2. Non-discriminatie;
3. Volledige en daadwerkelijke participatie in, en opname in de samenleving;
4. Respect voor verschillen en aanvaarding dat personen met een handicap deel uitmaken van de mensheid en menselijke diversiteit;
5. Gelijke kansen;
6. Toegankelijkheid;
7. Gelijkheid van man en vrouw;
8. Respect voor de zich ontwikkelende mogelijkheden van kinderen met een handicap en eerbiediging van het recht van kinderen met een handicap op het behoud van hun eigen identiteit. *(eindnoot 6).*

Het grondbeginsel “Gelijke kansen” vertegenwoordigt een belangrijke verschuiving van een formeel naar een materieel gelijkheidsmodel. Formele gelijkheid richt zich op het bestrijden van directe discriminatie door mensen in vergelijkbare situaties op dezelfde manier te behandelen. Dit kan helpen om negatieve stereotypen en vooroordelen tegen te gaan, maar biedt geen oplossing voor het “dilemma van het verschil”, omdat het geen rekening houdt met de onderlinge verschillen tussen mensen. Materiële gelijkheid vertrekt vanuit de vaststelling dat het gelijk behandelen van ongelijke situaties niet noodzakelijk bijdraagt aan- en soms zelfs ingaat tegen het bereiken van gelijkheid. Materiele gelijkheid richt zich op het aanpakken van zowel structurele als indirecte discriminatie en houdt rekening met machtsverhoudingen. Het erkent dat het “dilemma van het verschil” zowel het negeren als het erkennen van verschillen tussen mensen inhoudt om gelijkheid te bereiken. De algemene commentaar geeft als voorbeeld een school die geen boeken in Easy-Readformaat ter beschikking stelt. In dit geval discrimineert de school indirect personen met een verstandelijke handicap die, hoewel zij technisch gezien de school mogen bezoeken, in feite naar een andere school zouden moeten gaan. *(eindnoot 7).*

Algemeen commentaar nr. 6 specificeert dat het VRPH gebaseerd is op inclusieve gelijkheid. Dit omarmt het model van materiële gelijkheid en breidt de inhoud van gelijkheid uit tot:

1. een billijke herverdelende dimensie om sociaaleconomische achterstanden aan te pakken;
2. een erkenningsdimensie om stigmatisering, stereotypering, vooroordelen en geweld te bestrijden en de waardigheid van mensen en hun intersectionaliteit te erkennen;
3. een participatieve dimensie om de sociale aard van mensen als leden van sociale groepen en de volledige erkenning van menselijkheid door middel van inclusie in de samenleving te bevestigen;
4. een tegemoetkomende dimensie om ruimte te maken voor verschillen als een kwestie van menselijke waardigheid. *(eindnoot 8).*

Dit is gebaseerd op het vierdelig materieel gelijkheidsconcept dat Sandra Fredman heeft ontwikkeld. *(eindnoot 9).*

c. Onmiddellijke vs. geleidelijke realisatie

Het VRPH omvat zowel burgerlijke en politieke rechten die direct moeten worden nageleefd als economische, sociale en culturele rechten die geleidelijk moeten worden gerealiseerd. Dit wordt ook bevestigd in artikel 4 van het VRPH:

*“Wat betreft economische, sociale en culturele rechten, verplicht elke Staat die Partij is zich om maatregelen te nemen met volledige gebruikmaking van de hem ter beschikking staande hulpbronnen en, waar nodig, in het kader van internationale samenwerking, om steeds dichter bij een **algehele verwezenlijking van de in dit Verdrag erkende rechten te komen**, onverminderd de in dit Verdrag vervatte verplichtingen die volgens het internationale recht onverwijld van toepassing zijn.”*

De verplichtingen van de staat zijn duidelijk verschillend, maar het VRPH specificeert niet welke verplichting op welk moment van toepassing is. Integendeel, de verschillende rechten worden gezamenlijk in de artikelen genoemd, waardoor het moeilijk is ze te onderscheiden. *(eindnoot 10).* De *algemene commentaren* bieden hierin meer duidelijkheid. De verplichtingen van de staten, moeten de aard van de mensenrechten weerspiegelen als hetzij absoluut en onmiddellijk toepasbaar (burgerlijke en politieke rechten), hetzij geleidelijk toepasbaar (economische, sociale en culturele rechten). *(eindnoot 11).* Volledige verwezenlijking vereist ook structurele veranderingen, die mogelijk in fasen moeten worden doorgevoerd, ongeacht of het gaat om burgerlijke en politieke of sociale, economische en culturele rechten. *(eindnoot 12).*

Volgens de algemene commentaren moeten verplichtingen zoals de bevordering van gelijkheid en de bestrijding van discriminatie, inclusief de verplichting van redelijke aanpassingen en gelijkheid voor de wet, onmiddellijk worden uitgevoerd. *(eindnoot 13)*. Staten moeten ook onmiddellijk maatregelen nemen om personen met een handicap die in extreme armoede en precare omstandigheden verkeren, een minimum aan geschikte voeding, kleding en huisvesting te bieden. *(eindnoot 14)*. Toegankelijkheidsverplichtingen zijn daarentegen onderworpen aan een geleidelijke verwezenlijking. *(eindnoot 15)*. Dit betekent echter niet dat staten kunnen stilzitten. In dit geval moeten de staten:

- Duidelijke termijnen vaststellen en voldoende middelen toewijzen om bestaande belemmeringen weg te nemen.
- De taken van de verschillende autoriteiten en entiteiten (zoals particuliere organisaties) duidelijk omschrijven, zodat zij verantwoordelijk zijn voor het waarborgen van toegankelijkheid.
- Effectieve controlemechanismen instellen om de toegankelijkheid te waarborgen en sancties vaststellen voor iedereen die de toegankelijkheidsnormen niet naleeft.
- Belemmeringen systematisch en continu wegnemen, geleidelijk maar gestaag. *(eindnoot 16)*.

Aan economische, sociale en culturele rechten die progressief verwezenlijkt moeten worden, wordt doorgaans een *standstill*-beginsel gekoppeld. Dit beginsel verbiedt dat er afbreuk wordt gedaan aan een verworven niveau van bescherming. Dit geldt ook voor het VRPH. Artikel 4.4 van het VRPH verzekert dat de bepaling met de grootste bescherming, voorrang moet krijgen. Daarnaast bepalen de Maastricht *Guidelines* dat staten inbreuk plegen op hun verdragsverplichtingen wanneer er doelbewust teruggang wordt veroorzaakt van het niveau van economische, sociale en culturele rechten en zo wordt ingegaan tegen de doelen van de verdragen die deze rechten beschermen. *(eindnoot 17)*.

2.2. Het recht op onderwijs

2.2.1. Inclusief onderwijs

Personen met een handicap hebben, net als iedereen, recht op onderwijs. Dit wordt uitdrukkelijk bevestigd in artikel 24 van het VRPH. In lijn met artikel 24 van het VRPH zijn de verdragsstaten verplicht om het recht op onderwijs voor personen met een handicap te waarborgen door een inclusief onderwijssysteem te realiseren. Het VRPH bepaalt verder niet wat dit betekent, Algemene commentaar nr. 4 van het Comité voor de Rechten van Personen met een Handicap gaat dieper in op de betekenis van inclusief onderwijs.

[Link naar Algemene commentaar nr. 4.](#)

[Hier is de vertaling in het Nederlands te vinden.](#)

Inclusief onderwijs is een fundamenteel mensenrecht en levert een belangrijke bijdrage aan de verwezenlijking van andere mensenrechten en om een inclusieve samenleving tot stand te brengen. Het vormt de basis voor een samenleving die de waardigheid, gelijkheid en autonomie van iedere leerling respecteert en zo hun potentieel helpt te ontwikkelen. Inclusief onderwijs is een beginsel dat vertrekt vanuit het belang van het kind en het welzijn, de waardigheid en de autonomie van elke leerling respecteert. Het beoogt een omgeving waarin de diverse behoeften van leerlingen worden erkend en waar ze hun capaciteiten volledig kunnen ontwikkelen. *(eindnoot 18).*

Inclusief onderwijs is het resultaat van een proces van voortdurende en proactieve inzet voor het wegnemen van belemmeringen die het recht op onderwijs in de weg staan, in combinatie met veranderingen in cultuur, beleid en praktijk van reguliere scholen om aan alle leerlingen tegemoet te komen en daadwerkelijk op te nemen. *(eindnoot 19).*

Algemeen commentaar nr. 4 beschrijft de belangrijkste kenmerken van inclusief onderwijs:

- **Het volledige onderwijssysteem is inclusief:** alle middelen worden geïnvesteerd in de bevordering van inclusief onderwijs en in de invoering en verankering van de noodzakelijke veranderingen in de institutionele cultuur, het beleid en de praktijken.
- **De volledige onderwijsomgeving is inclusief:** de toegewijde leiding van onderwijsinstellingen is van essentieel belang voor de invoering en verankering van de cultuur, het beleid en de praktijken die nodig zijn om inclusief onderwijs op alle niveaus en op alle gebieden te verwezenlijken.
- **Het onderwijssysteem biedt een gepersonaliseerd onderwijsaanbod aan in plaats van te verwachten dat leerlingen zich aanpassen aan het systeem:** Het vermogen van eenieder om te leren wordt erkend. Inclusief onderwijs biedt flexibele curricula en verschillende leermethoden aan, aangepast aan de diverse sterke punten, behoeften en leerstijlen van leerlingen. Dit houdt in dat steun, redelijke aanpassingen en vroegtijdig ingrijpen worden aangeboden zodat alle leerlingen hun potentieel kunnen verwezenlijken. Deze gehele persoonbenadering is erop gericht om een einde te maken aan de segregatie in onderwijsinstellingen door te zorgen voor inclusief onderwijs in toegankelijke leeromgevingen met passende ondersteuning.
- **Ondersteunde leerkrachten:** leerkrachten en andere personeelsleden in het onderwijs worden opgeleid in de kernwaarden en kerncompetenties voor het vormgeven van een inclusieve leeromgeving.
- **Er is respect voor en waardering van diversiteit:** alle leerlingen zijn even welkom en voelen zich gewaardeerd, gerespecteerd en gehoord. Er zijn doeltreffende maatregelen om misbruik en pesten te voorkomen.
- **Een leervriendelijke omgeving:** de leeromgevingen zijn toegankelijke omgevingen waar iedereen zich veilig, gesteund en gestimuleerd voelt en zich kan uiten. Dit betekent ook dat leerlingen betrokken worden bij het opbouwen van een positieve schoolgemeenschap.
- **Effectieve overgangen naar werk en hoger onderwijs:** Inclusief onderwijs moet leerlingen niet alleen voorbereiden op het schoolleven, maar ook op hun latere loopbaan en maatschappelijke participatie.
- **De erkenning van partnerschappen is essentieel:** een goede samenwerking tussen de leeromgeving en de bredere gemeenschap is noodzakelijk. Ouders, leerlingen, en personen met een handicap moeten als gelijkwaardige partners worden erkend in het proces van inclusief onderwijs.
- **Het onderwijssysteem wordt gemonitord:** regelmatige evaluatie en controle zijn noodzakelijk om ervoor te zorgen dat segregatie en integratie niet plaatsvinden, maar dat werkelijke inclusie gerealiseerd wordt. *(eindnoot 20).*

Algemeen commentaar nr. 4 stelt dat inclusief onderwijs onderscheiden moet worden van:

- **Uitsluiting:** wanneer leerlingen direct of indirect worden verhinderd of de toegang wordt ontzegd tot onderwijs in welke vorm dan ook.
- **Segregatie:** doet zich voor wanneer het onderwijs aan leerlingen met een handicap wordt gegeven in aparte omgevingen die zijn ontworpen of worden gebruikt om in te spelen op een bepaalde beperking of op verschillende beperkingen, geïsoleerd van leerlingen zonder beperking.
- **Integratie:** is het proces waarbij personen met een handicap in bestaande reguliere onderwijsinstellingen worden geplaatst, met dien verstande dat zij zich kunnen aanpassen aan de gestandaardiseerde eisen van die instellingen. *(eindnoot 21).*

2.2.2. Verplichtingen van staten

Personen met een handicap hebben, net als iedereen, recht op onderwijs. Dit wordt uitdrukkelijk bevestigd in artikel 24 van het VRPH. In lijn met artikel 24 van het VRPH zijn de verdragsstaten verplicht om het recht op onderwijs voor personen met een handicap te waarborgen door een inclusief onderwijssysteem te realiseren. Het VRPH bepaalt verder niet wat dit betekent, Algemene commentaar nr. 4 van het Comité voor de Rechten van Personen met een Handicap gaat dieper in op de betekenis van inclusief onderwijs.

a. Inclusief onderwijssysteem waarborgen

Artikel 24, paragraaf 1 VRPH

De Staten erkennen het recht van personen met een handicap op onderwijs. Teneinde dit recht zonder discriminatie en op basis van gelijke kansen te verwezenlijken, waarborgen Staten een inclusief onderwijssysteem op alle niveaus en voorzieningen voor een leven lang leren en wel met de volgende doelen:

1. de volledige ontwikkeling van het menselijk potentieel en het gevoel van waardigheid en eigenwaarde en de versterking van de eerbiediging van mensenrechten, fundamentele vrijheden en de menselijke diversiteit;
2. de optimale ontwikkeling door personen met een handicap van hun persoonlijkheid, talenten en creativiteit, alsmede hun mentale en fysieke mogelijkheden, naar staat van vermogen;
3. het in staat stellen van personen met een handicap om daadwerkelijk te participeren in een vrije maatschappij.

De geleidelijke verwezenlijking van artikel 24 van het VRPH is niet verenigbaar met het in stand houden van twee afzonderlijke onderwijssystemen. Dit betekent dat staten een nationale onderwijsstrategie moeten aannemen en uitvoeren die onderwijs op alle niveaus waarborgt voor alle leerlingen, op basis van inclusie en gelijke kansen. *(eindnoot 22)*. Er moet een alomvattend en gecoördineerd wetgevings- en beleidskader voor inclusief onderwijs worden ingevoerd, voorzien van een duidelijk en passend tijdschema voor de uitvoering en sancties bij niet-naleving. Zo'n kader moet aandacht besteden aan flexibiliteit, diversiteit en gelijkheid binnen alle onderwijsinstellingen en de verantwoordelijkheden op elk overheidsniveau vastleggen. *(eindnoot 23)*.

De wetgeving moet worden ondersteund door een gedetailleerd onderwijssectorplan dat in overleg met personen met een handicap wordt opgesteld. Dit plan moet een tijdschema en meetbare doelstellingen bevatten.

Een deel van het onderwijsbudget moet daarom worden ingezet voor de verdere uitbouw van inclusief onderwijs. *(eindnoot 24)*. Staten dienen hun bestuursstructuren en financieringsmechanismen te hervormen om het recht op onderwijs voor alle personen met een handicap te waarborgen. Zij moeten een financieringsmodel ontwikkelen dat middelen en prikkels toekent aan inclusieve onderwijsomgevingen, zodat personen met een handicap de nodige ondersteuning krijgen. Het Comité dringt er bij de staten die partij zijn op aan middelen over te hevelen van gesegregeerde naar inclusieve omgevingen. *(eindnoot 25)*.

Daarnaast moeten staten toezichtskaders ontwikkelen met structurele, proces- en resultaatindicatoren, aangevuld met specifieke benchmarks en doelstellingen voor elke indicator. Dit impliceert ook het verzamelen van adequate, uitgesplitste gegevens ter ondersteuning van beleid, plannen en programma's die nodig zijn om hun verplichtingen uit hoofde van artikel 24 na te komen. *(eindnoot 26)*.

b. Geen uitsluiting van het algemeen onderwijssysteem

Artikel 24, paragraaf 2, lid a. VRPH

De Staten waarborgen dat personen met een handicap niet op grond van hun handicap worden uitgesloten van het algemene onderwijssysteem, en dat kinderen met een handicap niet op grond van hun handicap worden uitgesloten van gratis en verplicht basisonderwijs of van het voortgezet onderwijs;

Dit betekent dat uitsluiting van het algemeen onderwijsstelsel verboden moet worden, waaronder ook bepalingen die inclusie beperken op basis van hun beperking of de mate van die beperking (bijvoorbeeld door inclusie afhankelijk te stellen van de omvang van de mogelijkheden van het individu of door een onevenredige en overmatige last aan te voeren om te ontsnappen aan de verplichting om in redelijke aanpassingen te voorzien). De staten moeten wetgeving, voorschriften, gebruiken en praktijken die hiermee in strijd zijn, afschaffen. Algemeen onderwijs betekent alle reguliere leeromgevingen. Dit betreft zowel directe uitsluiting (waarbij bepaalde leerlingen als "niet-onderwijsbaar" worden aangemerkt en daardoor geen toegang tot onderwijs krijgen) als indirecte uitsluiting (het opleggen van een eis om een gemeenschappelijke test te halen als voorwaarde voor toelating tot de school, zonder redelijke aanpassingen en ondersteuning). *(eindnoot 27)*.

c. Toegang tot inclusief, hoogwaardig en gratis primair en secundair onderwijs in de gemeenschap waarin zij leven

Artikel 24, paragraaf 2, lid b. VRPH

De Staten waarborgen die Partij zijn dat personen met een handicap toegang hebben tot inclusief, hoogwaardig en gratis basisonderwijs en tot voortgezet onderwijs en wel op basis van gelijkheid met anderen in de gemeenschap waarin zij leven.

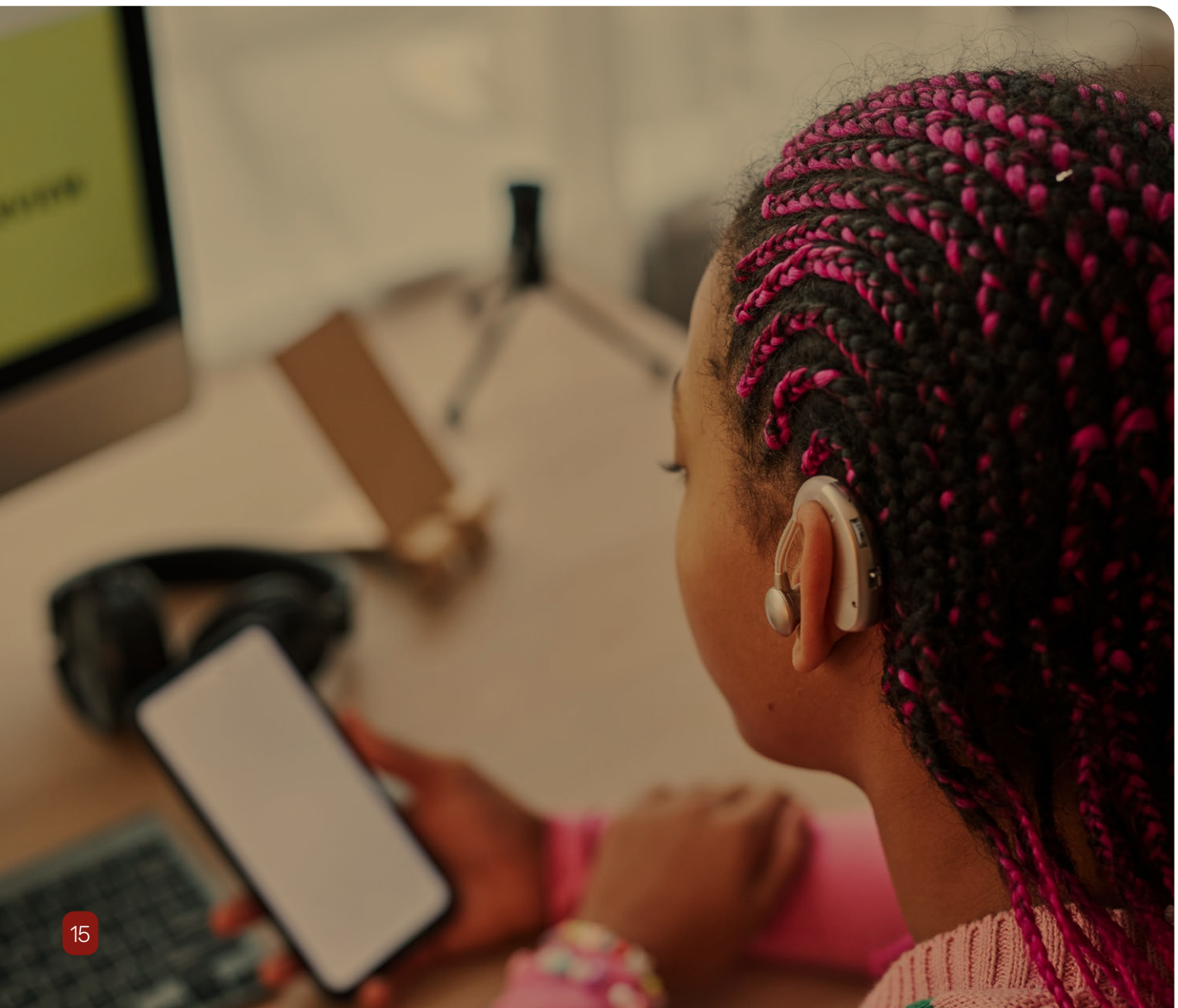
Ook kinderen met een handicap moeten primair en secundair onderwijs kunnen volgen in de gemeenschappen waar zij leven. Zij mogen niet van huis weggestuurd worden. De onderwijsomgeving moet fysiek veilig bereikbaar zijn en veilige vervoermiddelen omvatten. Als alternatief moet zij toegankelijk zijn via informatie- en communicatietechnologieën. (*eindnoot 28*). Algemeen commentaar nr. 4 beschrijft aan welke 4 kenmerken het onderwijsstelsel moet voldoen:

- 1. Beschikbaarheid:** onderwijsinstellingen- en programma's moeten in voldoende hoeveelheid en kwaliteit beschikbaar zijn.
- 2. Toegankelijkheid:** van het gehele onderwijsstelsel waaronder de gebouwen, informatie- en communicatiemiddelen, onderwijsmateriaal, ...
Dit betekent ook dat onderwijs op alle niveaus betaalbaar moet zijn:
 - Verplicht, kwalitatief, gratis en toegankelijk basisonderwijs is een onmiddellijke verplichting.
 - Gratis, gelijkwaardig en kwalitatief goed secundair onderwijs voor alle kinderen en gelijke toegang voor alle personen met een handicap tot betaalbaar en kwalitatief hoogstaand technisch, beroeps- en tertiair onderwijs, met inbegrip van universitair onderwijs, en een leven lang leren zijn conform de Agenda 2030 voor Duurzame Ontwikkeling progressieve verplichtingen.

De Staten moeten:

- zich verbinden tot de snelle invoering van een universeel ontwerp;
- de bouw van alle toekomstige onderwijsinfrastructuur die ontoegankelijk is, verbieden en bestraffen, en een efficiënt controlemechanisme en tijdschema vaststellen om alle bestaande onderwijsomgevingen toegankelijk te maken;
- investeren in de tijdige ontwikkeling van hulpmiddelen in inkt of braille en in digitale formaten, onder meer door het gebruik van innovatieve technologie.
- overwegen normen en richtsnoeren te ontwikkelen voor de omzetting van gedrukt materiaal in toegankelijke formaten en talen, en toegankelijkheid tot een centraal aspect van onderwijsgerelateerde aanbestedingen te maken.

- 3. Aanvaardbaarheid:** erop toezien dat de vorm en inhoud van het onderwijs rekening houden met de diversiteit van leerlingen. De vorm en de inhoud van het onderwijs moeten voor iedereen aanvaardbaar zijn.
- 3. Aanpasbaarheid:** dit betekent het aannemen van de “*universal design for learning*”-aanpak, die bestaat uit een reeks beginselen die leraren en ander personeel een structuur bieden om aanpasbare leeromgevingen te creëren en onderwijs te ontwikkelen dat tegemoetkomt aan de uiteenlopende behoeften van alle leerlingen. *(eindnoot 29)*.

d. Redelijke aanpassingen

Artikel 24, paragraaf 2, lid c. VRPH

De Staten waarborgen dat redelijke aanpassingen worden verschaft naar gelang de behoefte van de persoon in kwestie.

Het VRPH definieert redelijke aanpassingen als aanpassingen waarop een persoon met een handicap recht heeft om te verzekeren dat die ten volle, daadwerkelijk en op voet van gelijkheid kan participeren in de samenleving. Die aanpassingen moeten obstakels voor een gelijkwaardige participatie voor de persoon met een handicap wegnemen. Het weigeren van redelijke aanpassingen is een vorm van discriminatie, tenzij de redelijke aanpassing een onevenredige, disproportionele of onnodige last veroorzaken voor diegene die de aanpassing moet doorvoeren. *(eindnoot 30).*

Een discriminerende weigering van redelijke aanpassingen voor personen met een handicap in het onderwijs vindt dus plaats wanneer:

- personen met een handicap een beperking ervaren in hun gelijkwaardige participatie in de samenleving;
- zij hiervoor redelijke aanpassingen vragen die obstakels voor gelijkwaardige participatie wegnemen;
- en die redelijke aanpassingen geweigerd worden, ook al betekenen ze geen onevenredige belasting.

Een aanpassing is redelijk als ze ervoor kan zorgen dat de persoon met een handicap gelijkwaardig kan deelnemen in de samenleving. Het volstaat hierbij dat de gevraagde aanpassing een bijdrage kan leveren aan het wegnemen van die obstakels. De aanpassing moet, met andere woorden, haar doel bereiken en afgestemd zijn op de behoeften van de persoon met een handicap. De redelijkheid van aanpassing verwijst dus naar de relevantie, geschiktheid en doeltreffendheid van de aanpassing voor de persoon met een handicap. *(eindnoot 31).* Er is geen standaardformule voor redelijke aanpassingen, aangezien verschillende leerlingen met dezelfde beperking verschillende aanpassingen nodig kunnen hebben. Redelijke aanpassingen worden afgestemd op de individuele noden van de persoon met een handicap en kunnen onder andere betrekking hebben op het curriculum, de organisatie van het onderwijs, de vorm van lesmateriaal, de infrastructuur van de onderwijsinstelling en de evaluatievormen. *(eindnoot 32).*

*Voorbeelden van aanpassingen zijn: het veranderen van de locatie van een klas; het aanbieden van andere vormen van communicatie in de klas; het vergroten van drukwerk, materialen en/of onderwerpen in borden, of het aanbieden van hand-outs in een alternatieve vorm; en het aanbieden van een notulist of een taaltolk aan leerlingen of het toestaan van het gebruik van ondersteunende technologie in leer- en beoordelingssituaties. Niet-materiële aanpassingen, zoals meer tijd, minder achtergrondgeluid (gevoeligheid voor zintuiglijke overprikkeling), alternatieve evaluatiemethoden en vervanging van een onderdeel van het leerplan door een alternatief, moeten ook worden overwogen. *(eindnoot 33).**

De term “redelijkheid” slaat niet op de beoordeling van de kosten van de gevraagde aanpassingen of de beschikbare middelen. Dit gebeurt bij de beoordeling of er sprake is van een onevenredige belasting. *(eindnoot 34)*. Een vraag naar redelijke aanpassingen kan worden geweigerd als die redelijke aanpassingen een onevenredige belasting zouden inhouden. Dit concept lijkt af tot waar redelijke aanpassingen moeten worden geboden. Hierbij wordt de impact van de redelijke aanpassing voor degene die haar moet doorvoeren en voor de ruimere omgeving bekeken in het licht van het doel van de aanpassing (de gelijkwaardige participatie voor de persoon met de handicap). Relevante factoren bij deze afweging zijn onder meer: de financiële en organisatorische impact van de aanpassing, de haalbaarheid van de aanpassing, de aanwezigheid van voor de hand liggende of wettelijk verplichte normen en de positieve of negatieve impact op anderen in de omgeving. *(eindnoot 35)*.

De vraag om redelijke aanpassingen door te voeren, moet besproken worden in een open dialoog tussen de betrokken partijen (de onderwijsautoriteiten en -aanbieders, de leerling, afhankelijk van de leeftijd en capaciteiten van de leerlingen, in voorkomend geval hun ouders, verzorgers of andere familieleden). Tijdens deze dialoog moeten de noden van de persoon met een handicap geïdentificeerd worden om uit te komen op redelijke aanpassingen op maat van de betrokken persoon met een handicap. Daarbij moet ook rekening worden gehouden met de mogelijke impact van de verschillende mogelijke aanpassingen op de veiligheid, waardigheid en autonomie van de persoon met een handicap. Het verstrekken van redelijke aanpassingen mag niet afhankelijk zijn van een medische diagnose, maar moet gebaseerd zijn op de evaluatie van sociale belemmeringen voor het onderwijs. *(eindnoot 36)*.

De verplichting om redelijke aanpassingen te bieden is daarom direct van kracht. Dit houdt in dat verdragstaten:

- Op nationaal, lokaal en onderwijsniveau beleid moeten ontwikkelen voor redelijke aanpassingen, waarbij bestaande middelen optimaal worden benut en waar nodig nieuwe middelen worden ingezet.
- Onafhankelijke systemen moeten opzetten om de geschiktheid en effectiviteit van de aangebrachte aanpassingen te monitoren.
- Toegankelijke, tijdige en veilige klachtenmechanismen moeten aanbieden, zodat leerlingen met een handicap die geen passende voorzieningen ontvangen of discriminatie ervaren, hun recht kunnen doen gelden. Het is essentieel dat er maatregelen worden genomen om slachtoffers te beschermen tegen represailles tijdens deze procedure.

De verplichting tot het bieden van redelijke aanpassingen dient te worden onderscheiden van de bredere toegankelijkheidsverplichtingen. *(eindnoot 37)*.

e. Ondersteuning binnen het algemeen onderwijssysteem

Artikel 24, paragraaf 2, lid d. VRPH

De Staten waarborgen dat personen met een handicap, binnen het algemene onderwijssysteem, de ondersteuning ontvangen die zij nodig hebben om effectieve deelname aan het onderwijs te vergemakkelijken.

Ondersteuning in termen van algemene beschikbaarheid van diensten en faciliteiten binnen het onderwijsstelsel moet ervoor zorgen dat leerlingen met een handicap hun potentieel zoveel mogelijk kunnen ontplooiën bijvoorbeeld voldoende opgeleid en ondersteunend onderwijzend personeel, psychologen, gezondheids- en sociale dienstverleners. *(eindnoot 38).*

Algemene commentaar nr. 4 benadrukt dat de samenwerking met de zorg van groot belang is. Het vermogen om onderwijs te volgen wordt ernstig belemmerd zonder toegang tot gezondheidszorg of tot passende behandeling of zorg. De staten moeten gezondheids-, hygiëne- en voedingsprogramma's ontwikkelen met een genderperspectief, geïntegreerd in het onderwijs en die een voortdurende controle van alle gezondheidsbehoeften mogelijk maken. Dergelijke programma's moeten worden ontwikkeld volgens de beginselen van universeel ontwerp en toegankelijkheid, voorzien in regelmatige bezoeken van schoolverpleegkundigen en gezondheidsonderzoeken, en bouwen aan partnerschappen met de gemeenschap. De Staten moeten effectieve maatregelen nemen om rehabilitatie en revalidatiediensten aan te bieden binnen het onderwijsstelsel, met inbegrip van diensten op het gebied van gezondheidszorg. Deze diensten moeten in een zo vroeg mogelijk stadium beginnen, gebaseerd zijn op een multidisciplinaire beoordeling van de sterke punten van een leerling en een maximale zelfstandigheid, autonomie, eerbiediging van de waardigheid, volledige fysieke, mentale, sociale en beroepsbekwaamheid en inclusie en deelname aan alle aspecten van het leven ondersteunen. *(eindnoot 39).*

f. Effectieve, geïndividualiseerde, ondersteunende maatregelen

Artikel 24, paragraaf 2, lid a. VRPH

De Staten waarborgen dat doeltreffende, aan het individu aangepaste, ondersteunende maatregelen worden genomen in omgevingen waarin de cognitieve en sociale ontwikkeling wordt geoptimaliseerd, overeenkomstig het doel van volledige inclusie.

De algemene commentaar verduidelijkt hierover het volgende:

- Geïndividualiseerde onderwijsplannen waarin de redelijke aanpassingen en specifieke ondersteuning die individuele leerlingen nodig hebben kunnen worden vastgesteld, zijn noodzakelijk.
- Geïndividualiseerde onderwijsplannen hebben betrekking op de overgang van leerlingen die van een gesegregeerde naar een gewone omgeving en van het ene naar het andere onderwijsniveau overstappen.
- De doeltreffendheid van de plannen moet regelmatig worden gecontroleerd en geëvalueerd met de directe betrokkenheid van de betrokken leerling. De aard van de ondersteuning moet worden vastgesteld in samenwerking met de leerling, eventueel samen met de ouders, verzorgers of andere derden.
- De leerling moet toegang hebben tot beroepsmechanismen indien de ondersteuning niet beschikbaar of ontoereikend is. *(eindnoot 40)*.
- Alle steunmaatregelen moeten in overeenstemming zijn met het doel van inclusie: zij moeten personen met een handicap meer mogelijkheden bieden om samen met hun medeleerlingen deel te nemen aan de klas en aan buitenschoolse activiteiten, in plaats van hen te marginaliseren. *(eindnoot 41)*.

g. Praktische en sociale vaardigheden aanleren

Artikel 24, paragraaf 3 VRPH

De Staten stellen personen met een handicap in staat praktische en sociale vaardigheden op te doen, teneinde hun volledige deelname aan het onderwijs en in het gemeenschapsleven op voet van gelijkheid te vergemakkelijken. Daartoe nemen de Staten passende maatregelen, waaronder:

- a. het vergemakkelijken van het leren van braille, alternatieve schrijfwijzen, het gebruik van ondersteunende en alternatieve communicatiemethoden, -middelen en -vormen, alsmede het opdoen van vaardigheden op het gebied van oriëntatie en mobiliteit en het vergemakkelijken van ondersteuning en begeleiding door lotgenoten;
- b. het leren van gebarentaal vergemakkelijken en de taalkundige identiteit van de gemeenschap van doven bevorderen;
- c. waarborgen dat het onderwijs voor personen, en in het bijzonder voor kinderen, die blind, doof of doofblind zijn, plaatsvindt in de talen en met de communicatiemethoden en -middelen die het meest geschikt zijn voor de desbetreffende persoon en in een omgeving waarin hun cognitieve en sociale ontwikkeling worden geoptimaliseerd.

Algemene commentaar nr. 4 verduidelijkt dit als volgt:

- Aan blinde, dove of doofblinde leerlingen moet onderwijs worden verstrekt in de voor hen meest geschikte talen en communicatiemiddelen en -methoden en in een omgeving die de persoonlijke, academische en sociale ontwikkeling zowel binnen als buiten de formele schoolsetting maximaliseert.
- Leerlingen met communicatiebeperkingen moeten de kans krijgen zich uit te drukken en te leren met behulp van alternatieve of augmentatieve communicatie.
- Leerlingen met sociale communicatieproblemen moeten worden ondersteund door aanpassingen van de klasorganisatie, waaronder werken in tweetallen, peer tutoring, zitplaatsen dicht bij de leraar en het creëren van een gestructureerde en voorspelbare omgeving.
- Leerlingen met een verstandelijke beperking moeten concrete, observeerbare/visuele en gemakkelijk leesbare les- en leerstof krijgen in een veilige, rustige en gestructureerde leeromgeving, gericht op capaciteiten die de leerlingen het best voorbereiden op een zelfstandig leven en een beroepscontext. De Staten moeten investeren in inclusieve interactieve klaslokalen waar gebruik wordt gemaakt van alternatieve onderwijsstrategieën en beoordelingsmethoden. *(eindnoot 42)*.
- De Staten moeten investeren in de ontwikkeling van deskundigheid, technologie en diensten om de toegang tot passende technologie en alternatieve communicatiesystemen ter vergemakkelijking van het leren. *(eindnoot 43)*.

h. Voldoende gekwalificeerd en geëngageerd schoolpersoneel

Artikel 24, paragraaf 4 VRPH

De Staten nemen passende maatregelen om leerkrachten aan te stellen, met inbegrip van leerkrachten met een handicap, die zijn opgeleid voor gebarentaal en/of braille, en leidinggevenden en medewerkers op te leiden die op alle niveaus van het onderwijs werkzaam zijn. Bij deze opleiding moeten de studenten worden getraind in het omgaan met personen met een handicap en het gebruik van de desbetreffende ondersteunende communicatie en andere methoden, middelen en vormen van en voor communicatie, onderwijstechnieken en materialen om personen met een handicap te ondersteunen.

Er is nood aan voldoende gekwalificeerd en geëngageerd schoolpersoneel om inclusief onderwijs mogelijk te maken. *(eindnoot 44)*. De algemene commentaar concretiseert dat de staten passende maatregelen moeten nemen, zoals:

- Het aanstellen van administratief, onderwijzend en ondersteunend personeel met de juiste vaardigheden om goed te kunnen werken in een inclusieve leeromgeving. Dit betekent ook kennis van gebarentaal, braille en met oriëntatie- en mobiliteitsvaardigheden.
- Zorgen dat alle leraren opgeleid worden in inclusief onderwijs, gebaseerd op het mensenrechtenmodel.
- Investeren in het aanwerven en verder opleiden van leraren met een handicap, onder meer door wettelijke of beleidsmatige obstakels weg te nemen en redelijke aanpassingen te voorzien zodat zij volwaardig als leraar kunnen meedoen. *(eindnoot 45)*.

i. Toegang tot het tertiair onderwijs, beroepsopleidingen, volwassenenonderwijs en een leven lang leren

Artikel 24, paragraaf 5 VRPH

De Staten waarborgen dat personen met een handicap, zonder discriminatie en op voet van gelijkheid met anderen, toegang verkrijgen tot het tertiair onderwijs, beroepsopleidingen, volwassenenonderwijs en een leven lang leren. Daartoe waarborgen de Staten dat redelijke aanpassingen worden verschaft aan personen met een handicap.

Fysieke, taalkundige, communicatieve, financiële, juridische en andere belemmeringen voor onderwijs op deze niveaus moeten worden opgespoord en weggenomen om gelijke toegang te waarborgen. De Staten worden ertoe aangespoord om positieve maatregelen te overwegen ten voordele van studenten met een handicap. *(eindnoot 46)*.

2.2.3. Geleidelijke verwezenlijking

Op het invoeren van inclusief onderwijs rust, in lijn met het VRPH, een progressieve realisatieplicht. Dit betekent dat het geleidelijk verwezenlijkt moet worden. Inclusief onderwijs is het resultaat van een proces van voortdurende en proactieve inzet voor het wegnemen van belemmeringen die het recht op onderwijs in de weg staan. Dit in combinatie met veranderingen in cultuur, beleid en praktijk van reguliere scholen zodat zij tegemoet kunnen komen aan de noden van alle leerlingen en effectief alle leerlingen kunnen opnemen.

Toch rust op de verdragstaten een voortdurende plicht om zo snel en doeltreffend mogelijk de volledige verwezenlijking van artikel 24 na te streven. Bepaalde verplichtingen moeten meteen worden nagekomen, zoals het bevorderen van gelijke kansen, het bestrijden van discriminatie, het voorzien van redelijke aanpassingen en het aanbieden van gratis en verplicht basisonderwijs voor iedereen.

Opzettelijk retrogressieve maatregelen mogen niet disproportioneel gericht zijn op leerlingen met een handicap. Ze moeten tijdelijk, noodzakelijk, evenredig, niet-discriminerend zijn en gericht op het verminderen van ongelijkheden. *(eindnoot 47)*.

3. Andere relevante rechtsnormen

Het recht op onderwijs voor personen met een handicap vloeit niet enkel voort uit het VRPH, maar wordt ook gewaarborgd door andere internationale rechtsnormen en door de Grondwet. Ook het bredere mensenrechtenkader legt de verplichting op om geleidelijk te evolueren naar een inclusief onderwijssysteem.

3.1. Internationaal kader

3.1.1. Internationaal Verdrag over de Rechten van het Kind

Het Internationaal Verdrag over de Rechten van het Kind (IVRK) werd op 20 november 1989, aangenomen door de Verenigde Naties. België ratificeerde het verdrag in 1991. *(eindnoot 48).*

Het IVRK beschrijft de specifieke rechten van kinderen met een handicap. Artikel 23 beschrijft het recht op bijzondere zorg, onderwijs en training voor kinderen met een handicap. Dit met de bedoeling om de grootst mogelijke zelfstandigheid te bereiken om zo een volwaardig en actief leven te leiden. Dit artikel moet samen gelezen worden met artikel 28 en 29 die betrekking hebben op het recht op onderwijs. *(eindnoot 49).*

Net zoals bij het VRPH zijn er niet-bindende algemene commentaren geschreven die bepaalde artikels van het Verdrag verder verduidelijken. Algemene commentaar nr. 9 met betrekking tot de rechten van kinderen met een handicap is in deze context relevant. *(eindnoot 50).* De algemene commentaar vertrekt vanuit de visie dat: "Inclusie dient het doel van onderwijs aan kinderen met een handicap te zijn". *(eindnoot 51).* Algemeen commentaar nr. 9 benadrukt dat:

*"De term inclusief kan echter verschillende betekenissen hebben. In de kern is inclusief onderwijs een reeks waarden, beginselen en praktijken die zinvol, effectief en hoogwaardig onderwijs voor alle leerlingen beogen dat recht doet aan de diversiteit van leeromstandigheden en -eisen, niet alleen voor kinderen met een handicap, maar voor alle kinderen. Dit doel kan worden bereikt door verschillende organisatie-middelen die de diversiteit van kinderen respecteren. Inclusie kan variëren van voltijdplaatsing van alle leerlingen met een handicap in één gewoon klaslokaal of plaatsing in het gewone klaslokaal met verschillende gradaties van inclusie, met een bepaald gedeelte aan speciaal onderwijs. Het is belangrijk om te begrijpen dat inclusie niet dient te worden verstaan of beoefend als het eenvoudigweg integreren van kinderen met een handicap in het reguliere systeem, ongeacht hun uitdagingen en behoeften. Nauwe samenwerking tussen leerkrachten van het bijzonder onderwijs en het speciaal onderwijs is essentieel." *(eindnoot 52).**

Het VN-comité inzake de rechten van kinderen merkt de algemene doelstelling van het VRPH op om ervoor te zorgen dat kinderen met een handicap niet worden uitgesloten van het reguliere onderwijs. Tegelijkertijd merkt het comité ook op dat de vorm van inclusie bepaald moet worden op basis van de individuele noden van het kind, aangezien bepaalde steun niet altijd aanwezig is in het reguliere onderwijs. Het comité roept staten wel op om een programma te ontwikkelen naar inclusief onderwijs, maar ondertussen wel voldoende steun te garanderen wanneer volledig inclusief onderwijs nog niet mogelijk is. *(eindnoot 53).*

Net zoals het VRPH, geeft het VN-comité inzake de rechten van kinderen aanbevelingen aan staten om de implementatie en toepassing van het Verdrag te verbeteren. De laatste keer dat er aanbevelingen werden gedeeld met België was in 2019. Met betrekking tot inclusief onderwijs is de volgende passage relevant:

(b) To provide inclusive education for all children with disabilities, including by ensuring the reasonable accommodation of school infrastructure and places for sport and leisure, school transportation, training and by assigning specialized teachers for individual support and all due attention to the individual needs of children. (eindnoot 54).

3.1.2. Internationaal verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten

Het Internationaal verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten werd ondertekend in 1966 en werd geratificeerd door België in 1983. *(eindnoot 55).* Het recht op onderwijs vloeit ook voort uit artikel 13 van Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten.

In de *concluding observations* maakt het toezichthoudend comité, het comité voor Economische, Sociale en Culturele Rechten, zich zorgen over de segregatie van kinderen op basis van hun sociale achtergrond en de moeilijkheden die kinderen ondervinden op school. Het comité beveelt aan om te zorgen voor inclusief onderwijs om de sociaaleconomische segregatie en grote onderwijskloof tegen te gaan, door de toegang tot basis-, secundair en hoger onderwijs te vergemakkelijken voor ondervertegenwoordigde groepen. *(eindnoot 56).*

3.2. Europees kader

3.2.1. Raad van Europa

a. Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens

Het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) werd op 4 november 1950 ondertekend door de leden van de Raad van Europa. Het recht op onderwijs werd niet opgenomen in het oorspronkelijke verdrag, maar in het Aanvullend Protocol dat op 20 maart 1952 werd ondertekend. *(eindnoot 57)*. België ratificeerde zowel het EVRM als het Aanvullend Protocol in 1955. *(eindnoot 58)*. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) is bevoegd voor de interpretatie en toepassing van het verdrag en de bijbehorende protocollen. Het EHRM kan klachten behandelen met betrekking tot vermeende schendingen van deze bepalingen. *(eindnoot 59)*.

Artikel 2 van het Aanvullend Protocol bij het EVRM bepaalt:

“Niemand mag het recht op onderwijs worden ontzegd. Bij de uitoefening van alle functies die de Staat in verband met de opvoeding en het onderwijs op zich neemt, eerbiedigt de Staat het recht van ouders om zich van die opvoeding en van dat onderwijs te verzekeren, die overeenstemmen met hun eigengodsdienstige en filosofische overtuigingen.”

Het EHRM benadrukt dat het recht op onderwijs onmisbaar is in een democratische samenleving voor de bevordering van de mensenrechten en een fundamentele rol speelt. Het Hof erkent dat het organiseren van onderwijs complex en kostbaar is, terwijl de middelen steeds beperkt zijn. *(eindnoot 60)*. Artikel 14 van het EVRM bevat het discriminatieverbod bij de uitoefening van de rechten gewaarborgd in het EVRM.

Het EHRM heeft reeds verschillende uitspraken gedaan over het recht op onderwijs van personen met een handicap, waarbij het uitdrukkelijk het VRPH betreft. In de rechtspraak herhaalt het Hof steeds dezelfde algemene principes:

- Het EVRM dient zoveel mogelijk te worden geïnterpreteerd in overeenstemming met andere internationale rechtsregels waarvan het deel uitmaakt, waaronder het herziene Europees Sociaal Handvest en het VRPH.
- Het Hof dient rekening te houden met de veranderende omstandigheden binnen het internationale en Europese recht en te reageren op een opkomende consensus over te behalen normen. Het EHRM benadrukt dat internationale instrumenten inclusief onderwijs hebben erkend als de meest geschikte manier om de fundamentele principes van universaliteit en non-discriminatie te waarborgen, aangezien dit onderwijs gericht is op het bevorderen van gelijke kansen voor allen, inclusief mensen met een handicap. Inclusief onderwijs maakt onbetwistbaar deel uit van de internationale verantwoordelijkheid van de staten.
- Artikel 14 EVRM verbiedt een lidstaat niet om groepen verschillend te behandelen om “feitelijke ongelijkheden” tussen hen te corrigeren. Er kan sprake zijn van een schending als er niet geprobeerd wordt ongelijkheid te corrigeren door middel van een verschillende behandeling.

- Artikel 14 EVRM moet worden gelezen in het licht van artikel 2 VRPH (cf. definitie van redelijke aanpassingen). Redelijke aanpassingen helpen om feitelijke ongelijkheden te corrigeren die niet gerechtvaardigd zijn. Bijgevolg is het weigeren van redelijke aanpassingen een vorm van discriminatie. Waar de fysieke toegankelijkheid van het onderwijssysteem ontbreekt, moeten overheden redelijke aanpassingen voorzien vanaf het moment dat deze worden gevraagd. Deze verplichting mag geen onevenredige of onredelijke last voor de autoriteiten opleveren.
- Elk kind, in het bijzonder een kind met een handicap, heeft specifieke onderwijsbehoeften. In de onderwijssector kunnen redelijke aanpassingen verschillende vormen aannemen, of het nu fysiek of niet-fysiek, educatief of organisatorisch is, wat betreft de architectonische toegankelijkheid van schoolgebouwen, lerarenopleiding, aanpassing van het curriculum of geschikte faciliteiten.
- Het komt niet aan het Hof toe om de middelen te definiëren die moeten worden geïmplementeerd om tegemoet te komen aan de specifieke onderwijsbehoeften. De nationale autoriteiten zijn beter geplaatst om lokale behoeften en omstandigheden te evalueren. De Staten moeten bij het maken van keuzes bijzonder zorgvuldig zijn, rekening houdend met de impact die deze keuzes hebben op kinderen met een handicap en hun bijzondere kwetsbaarheid. *(eindnoot 61)*.

Ondertussen heeft het Hof in verschillende arresten geoordeeld over de vraag of redelijke aanpassingen al dan niet werden geweigerd. *(eindnoot 62)*. Opvallend is de zaak Dupin t. Frankrijk. In deze case ging het niet over de weigering van redelijke aanpassingen maar over een leerling met autisme-spectrumstoornis die werd geweigerd in een “gewone school”, en doorverwezen naar een onderwijsinstelling specifiek voor kinderen met een verstandelijke beperking. Het Hof oordeelde dat de weigering om de leerling in een reguliere school op te nemen geen schending vormde van art. 2 van het Protocol. De nationale autoriteiten hadden de toestand van de leerling beschouwd als een belemmering voor zijn onderwijs binnen het reguliere onderwijssysteem, nadat zij het niveau van zijn handicap hadden afgewogen tegen de voordelen die hij zou kunnen halen uit toegang tot inclusief onderwijs. Zij hebben gekozen voor onderwijs dat is afgestemd op zijn behoeften, in een gespecialiseerde omgeving. Het Hof kon niet concluderen dat deze keuze is gemaakt uit gebrek aan middelen en schoolondersteuning binnen de reguliere school. Het Hof merkte ook op dat deze strategie bevredigend was voor de vader van het kind, die het gezag over hem had. *(eindnoot 63)*. Dit terwijl het ECSR oordeelde dat het Franse systeem ernstige tekortkomingen heeft op het vlak van onderwijs voor kinderen met autisme, ook in gespecialiseerde instellingen. *(eindnoot 64)*.

b. Herziene Europees Sociaal Handvest

Het herziene Europees Sociaal Handvest (ESH) is een verdrag van de Raad van Europa dat fundamentele sociale en economische rechten garandeert, complementair met het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, dat burgerlijke en politieke rechten bevat. *(eindnoot 65)*. Het oorspronkelijke Europees Sociaal Handvest werd door België in 1990 geratificeerd *(eindnoot 66)*, en in 2004 volgde de ratificatie van het herziene Europees Sociaal Handvest. *(eindnoot 67)*. De bepalingen van het Handvest zijn juridisch bindend onder het internationaal recht en vallen onder toezicht van het Europees Comité voor Sociale Rechten (ECSR). Dit Comité ziet toe op de naleving van de verplichtingen die de lidstaten zijn aangegaan, onder andere door middel van een rapportageverplichting en een collectieve klachtenprocedure. *(eindnoot 68)*. Het Comité kan (niet-bindende) aanbevelingen doen aan staten om de rechten beschreven in het ESH te garanderen.

Artikel 15 ESH bepaalt dat personen met een handicap recht hebben op onafhankelijkheid, sociale integratie en participatie in het gemeenschapsleven. Om dit te waarborgen moeten de verdragstaten personen met een handicap begeleiding, onderwijs en vakopleiding geven waar mogelijk binnen het kader van algemene stelsels, of, waar dit niet mogelijk is, middels gespecialiseerde openbare of particuliere instellingen. *(eindnoot 69)*.

Daarnaast zijn twee andere bepalingen relevant, namelijk artikel 17 en artikel E van het ESH. Artikel 17 heeft betrekking op het recht van kinderen en jeugdige personen op sociale, wettelijke en economische bescherming. Partijen verbinden zich in dit artikel om rechtstreeks of in samenwerking met openbare of particuliere organisaties alle passende maatregelen te nemen om hun recht op onderwijs te garanderen. Artikel E houdt het non-discriminatie beginsel in.

Het ECSR betreft expliciet het VRPH, de algemene opmerkingen en de rapporten van het Comité in zijn oordelen. De algemene principes volgens het ECSR:

- Artikel 15§1 van het ESH laat **geen ruime beoordelingsmarge** voor de keuze van het type school waarin de onafhankelijkheid, integratie en deelname van personen met een handicap wordt bevorderd, aangezien dit duidelijk een reguliere school moet zijn. De beoordelingsmarge geldt enkel voor de middelen die staten geschikt achten om ervoor te zorgen dat deze ondersteuning geboden wordt. De keuzes moeten waarborgen dat mensen met een handicap effectieve toegang krijgen tot regulier onderwijs. *(eindnoot 70)*.
- De realisatie van het recht op inclusief onderwijs is **uitzonderlijk complex en bijzonder kostbaar** om op te lossen. Daarom moeten de maatregelen die een Staat neemt om de doelstellingen van het ESH te bereiken, voldoen aan de volgende drie criteria: "(i) een redelijke termijn, (ii) meetbare vooruitgang en (iii) financiering in overeenstemming met het maximaal gebruik van beschikbare middelen. Deze voorwaarden moeten strikt nageleefd en beoordeeld worden wanneer de doelstelling van het ESH in kwestie van zulke cruciale betekenis is, namelijk het waarborgen van de volledige ontwikkeling van het persoonlijkheids- en fysieke en mentale capaciteiten van kinderen met een beperking door middel van onderwijs.

- Personen met een handicap vormen een **kwetsbare groep** en meer waarschijnlijk afhankelijk van gemeenschapsondersteuning, gefinancierd door het staatsbudget, om onafhankelijk en met waardigheid te leven, in vergelijking met andere mensen die zorg ontvangen. Budgetbeperkingen in sociaal beleid kunnen mensen met een handicap benadelen en leiden tot indirecte discriminatie op basis van handicap.
- Inclusie van kinderen met een handicap in reguliere scholen, waar voorzieningen worden getroffen om in hun speciale behoeften te voorzien, zou de norm moeten zijn, terwijl onderwijs in gespecialiseerde scholen de uitzondering moet blijven.
- Inclusief onderwijs houdt de verstrekking van ondersteuning en redelijke aanpassingen in waartoe personen met een handicap recht hebben om effectieve toegang tot scholen te verkrijgen. Dergelijke redelijke aanpassingen zijn individueel en helpen om feitelijke ongelijkheden te corrigeren. De nationale autoriteiten zijn in principe beter in staat om de individuele behoeften en omstandigheden op dit gebied te evalueren.
- Het bestaan van wetgeving is een belangrijk instrument voor de bevordering van de inclusie. Dergelijke wetgeving zou minstens een dwingende rechtvaardiging moeten vereisen voor speciale of gesegregeerde onderwijssystemen en een effectief rechtsmiddel moeten bieden aan degenen die onterecht zijn uitgesloten, gesegregeerd of op andere wijze het recht op onderwijs is ontzegd.
- Het onderwijs moet voldoen aan de criteria van beschikbaarheid, toegankelijkheid, aanvaardbaarheid en aanpasbaarheid. *(eindnoot 71)*.

Uitspraak MDAC tegen België door het Europees Comité voor Sociale Rechten

Op 16 oktober 2017 werd België veroordeeld in de zaak MDAC tegen België. Concreet werd het gebrek aan toegang tot regulier onderwijs voor kinderen met een verstandelijke beperking aangeklaagd. *(eindnoot 72)*. In deze zaak oordeelde het ECSR dat de Vlaamse Gemeenschap het recht op inclusief onderwijs voor kinderen met een intellectuele beperking onvoldoende garandeert, wat leidt tot een schending van het recht op inclusief onderwijs en bijgevolg een schending van artikel 15 en artikel 17§2 van het ESH. De bevindingen van het ECSR waren als volgt:

- Het M-decreet handhaaft twee onderwijssystemen: regulier onderwijs en bijzonder onderwijs.
- De toelatingsvereisten voor toegang tot regulier onderwijs zijn gebaseerd op het concept integratie in plaats van inclusie. Integratie betekent dat leerlingen zich moeten aanpassen aan het reguliere systeem, terwijl inclusie inhoudt dat het kind recht heeft op deelname aan regulier onderwijs en dat de school verplicht is het kind te accepteren, rekening houdend met het beste belang van het kind, evenals zijn capaciteiten en onderwijsbehoeften als primaire overweging.
- Er wordt geen objectieve en redelijke rechtvaardiging gegeven voor het niet verstrekken van redelijke aanpassingen voor kinderen met verstandelijke beperkingen, in tegenstelling tot andere kinderen. Het niet treffen van redelijke aanpassingen wordt dan ook beschouwd als discriminatie op basis van verstandelijke beperking.
- Er ontbreekt een tijdschema voor de implementatie van het recht op inclusief onderwijs en een permanente en adequate monitoring en evaluatie van de genomen maatregelen om het recht op inclusief onderwijs te waarborgen en kinderen tegen discriminatie te beschermen.
- Reguliere onderwijsinstellingen en curricula zijn in de praktijk niet toegankelijk voor kinderen met een verstandelijke beperking.
- Het gebrek aan effectieve beroepsmogelijkheden op de beslissing om een kind te weigeren zich te laten inschrijven in een reguliere school. *(eindnoot 73)*.

In de derde beoordeling van de opvolging herhaalde het Comité zijn eerdere conclusie dat België onvoldoende stappen heeft ondernomen om de door het Comité vastgestelde schendingen te verhelpen. Het Comité concludeerde dat de situatie niet in overeenstemming is gebracht met artikel 15§1 en artikel 17§2 van het Handvest. *(eindnoot 74)*.

Op 9 september 2020 werd België opnieuw veroordeeld in de zaak *International Federation for Human Rights (FIDH) and Inclusion Europe t. België*. Deze keer oordeelde het Comité dat de Franstalige gemeenschap artikel 15 en artikel 17§2 schond omwille van het niet garanderen van het recht op inclusief onderwijs voor kinderen met een intellectuele handicap. *(eindnoot 75)*.

3.2.3. Europese Unie

De Europese Unie (verder: EU) is gebaseerd op waarden als gelijkheid, sociale rechtvaardigheid, vrijheid, democratie en mensenrechten. Het Verdrag betreffende de werking van de EU en het Handvest van de grondrechten vormen de basis om discriminatie tegen te gaan. Zo erkent en eerbiedigt de EU het recht van personen met een handicap op maatregelen die beogen hun zelfstandigheid, hun maatschappelijke en beroepsintegratie en hun deelname aan het gemeenschapsleven te bewerkstelligen. *(eindnoot 76).*

De EU is ook toegetreden tot het VRPH waardoor de EU dit verdrag rechtstreeks opneemt in haar wetgeving. *(eindnoot 77).*

In 2017, werd de Europese pijler van sociale rechten geïntroduceerd door het Europees parlement, de Europese commissie en de Raad. Deze pijler bevat 20 sleutelprincipes die richting geven aan een socialer Europa. Deze pijler vormt een politiek engagement om sociale rechten binnen de Europese Unie te versterken en te actualiseren in het licht van nieuwe maatschappelijke en economische uitdagingen. Twee van deze principes luiden als volgt:

- Iedereen heeft recht op kwalitatief en inclusief onderwijs, opleiding en een leven lang leren, zodat zij vaardigheden kunnen behouden en verwerven die hen in staat stellen volledig deel te nemen aan de samenleving en succesvol om te gaan met veranderingen op de arbeidsmarkt *(eigen vertaling)*.
- Mensen met een handicap hebben recht op inkomensondersteuning die een menswaardig bestaan waarborgt, op diensten die hen in staat stellen deel te nemen aan de arbeidsmarkt en aan de samenleving, en op een werkomgeving die is aangepast aan hun behoeften *(eigen vertaling)*. *(eindnoot 78).*

De Europese commissie heeft op basis van deze principes een actieplan ontwikkeld met concrete initiatieven. *(eindnoot 79).* In 2024 werd het engagement van de Europese Unie aan de Europese pijler van sociale rechten herbevestigd in de Verklaring van Terhulpen. *(eindnoot 80).*

In maart 2021 nam de Europese Commissie de Strategie voor de rechten van personen met een handicap 2021-2030 aan, met als doel het leven van deze personen in Europa en wereldwijd te verbeteren. De nieuwe strategie bevat daarom een ambitieus pakket aan acties en initiatieven op verschillende terreinen waaronder ook op het vlak van inclusief en toegankelijk onderwijs. *(eindnoot 81).*

3.3. Nationaal kader

Op nationaal niveau wordt het recht op onderwijs gewaarborgd in artikel 24 van de Grondwet. Sinds 11 maart 2021 is het recht op inclusie grondwettelijk verankerd. Artikel 22ter van de grondwet bepaalt:

*“Iedere persoon met een handicap heeft recht op volledige inclusie in de samenleving, met inbegrip van het recht op redelijke aanpassingen.
De wet, het decreet of de in artikel 134 bedoelde regel waarborgen de bescherming van dat recht.”*

De memorie van toelichting bij de invoering van artikel 22ter geeft de intentie van de grondwetgever weer. Er werd expliciet gekozen om de term “*inclusie*” in plaats van integratie in het artikel neer te schrijven in navolging van het VRPH. Inclusie vereist dat de maatschappij zich aanpast wanneer zij personen met een handicap verhindert om op volle en gelijke wijze deel te nemen aan het maatschappelijk leven. Conform het VRPH werd ook bewust gekozen voor de term “personen met een handicap” om niet te vertrekken vanuit een beperkende medische invalshoek, maar de omgevingsfactoren op de voorgrond te plaatsen. **(eindnoot 82)**. De memorie van toelichting stelt dat de incorporatie van dit artikel de *standstill*-werking met zich meebrengt. Dit betekent dat het bestaande beschermingsniveau niet kan worden teruggedraaid, tenzij om redenen van algemeen belang. Daarnaast rust er op de verschillende overheden een progressieve realisatieplicht. Iedere wetgever binnen het kader van zijn bevoegdheden is verplicht om dit grondwettelijk beginsel actief ten uitvoer te brengen. **(eindnoot 83)**. Het loutere erkennen van redelijke aanpassingen mag niet doen vergeten dat er een algemenere verplichting tot toegankelijkheid bestaat, die gewaarborgd wordt door het VRPH. In ieder geval moeten zij steeds worden gezien als aanvulling op de verplichting tot toegankelijkheid. Daarom bepaalt de tekst dat iedere persoon met een handicap recht heeft op volledige inclusie in de samenleving. **(eindnoot 84)**.

4. Eindnoten

1. S. Sottiaux en M. Spinoy, Adviesnota over de voorstellen tot herziening van de Grondwet om de rechten van personen met een handicap te waarborgen, Parl. St., Senaat 2019-2020, nr. 7-169/3, p.94
2. Artikel 1 [Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap](#).
3. Preambule punt e [Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap](#).
4. [Hof van Justitie 11 april 2013, nr. C-335/11 en C-337/11](#).
5. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), § 8-9.
6. Artikel 3 [Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap](#).
7. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), § 10-11 en 18.
8. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), § 10-11.
9. SPINOY M. en WILLEMS K. , Het M-decreet. “M” voor méér of minder buitengewoon onderwijs? Het VN-Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap: implicaties voor het onderwijsbeleid inzake leerlingen met specifieke leerbehoeften’, T.O.R.B. 2019-20/1-2; (59) 67.
10. A. D'ESPALLIER, S. SOTTIAUX en J. WOUTERS, De doorwerking van het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap, Antwerpen, Intersentia, 2014, 38-44.
11. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §39.
12. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §7.
13. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), § 12 en 23; [Algemene opmerking nr. 1 \(2014\) over artikel 12: gelijkheid voor de wet](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §30.

14. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §68.
15. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), § 41.
16. [Algemene commentaar nr. 2 \(2014\) over artikel 9: toegankelijkheid](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §24 en 28.
17. A. D'ESPALLIER, S. SOTTIAUX en J. WOUTERS, De doorwerking van het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap, Antwerpen, Intersentia, 2014, 22-23 en 65. De "Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights" van 22-26 januari 1997, werden opgesteld door een groep van meer dan 30 experts op vraag van de International Commission of Jurists (Genève, Zwitserland), het Urban Morgan Institute on Human Rights (Cincinnati, Ohio, VS) en het Centre for Human Rights van de Faculteit Rechten van de Universiteit Maastricht (Nederland). De experts stelden richtlijnen op die bedoeld zijn om iedereen te ondersteunen die betrokken is bij het begrijpen en vaststellen van schendingen van economische, sociale en culturele rechten, evenals het bieden van passende remedies, met bijzondere aandacht voor toezicht- en beoordelingsorganen op nationaal, regionaal en internationaal niveau.
18. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §10.
19. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §10.
20. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §12.
21. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §11.
22. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §40-42.
23. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §61-63.
24. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §40.
25. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §69-70.

26. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §68 en 75.
27. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §18-19.
28. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §27.
29. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §20-26.
30. [Artikel 2 en 5 Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties](#) inzake de rechten van personen met een handicap.
31. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §25.
32. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §30.
33. [Algemene opmerking nr. 5 \(2017\) over zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §30.
34. [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §25.
35. Artikel 19 [Gelijkekansendecreet](#); [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §25-26.
36. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §30; [Algemene opmerking nr. 6 \(2018\) over gelijkheid en non-discriminatie](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §24 en 26.
37. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §28-31.
38. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §32.

39. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §55.
40. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §33.
41. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §34.
42. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §35.
43. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §35.
44. [Artikel 24, §4 Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties](#) inzake de rechten van personen met een handicap.
45. [Artikel 24, §4 Verdrag van 13 december 2006 van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap; Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §36-37.
46. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §38.
47. [Algemene opmerking nr. 4 \(2016\) over het recht op inclusief onderwijs](#) van het VN-Comité voor de rechten van personen met een handicap over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH), §41.
48. [Verdrag van 20 november 1989 van de Verenigde Naties inzake de Rechten van het Kind, geratificeerd door België op 16 december 1991.](#)
49. [Verdrag van 20 november 1989 van de Verenigde Naties inzake de Rechten van het Kind.](#)
50. [Algemene opmerking nr. 9 over kinderen met een handicap](#) van het VN-Comité voor de rechten van kinderen over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind.
51. [Algemene opmerking nr. 9 over kinderen met een handicap](#) van het VN-Comité voor de rechten van kinderen over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind, §66.
52. [Algemene opmerking nr. 9 over kinderen met een handicap](#) van het VN-Comité voor de rechten van kinderen over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind, §67.
53. [Algemene opmerking nr. 9 over kinderen met een handicap](#) van het VN-Comité voor de rechten van kinderen over de uitvoering van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind, §66.
54. [Committee on the Rights of the Child, Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of Belgium, 28 februari 2019.](#)

55. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=17&Lang=en
56. [Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the fifth periodic report of Belgium, 26 maart 2020.](#)
57. Artikel 2 [Aanvullend Protocol bij het Verdrag van 20 maart 1952 van de Raad van Europa tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden.](#)
58. Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden, BS 19 augustus 1955.
59. Artikel 32 en 34 [Verdrag van 4 november 1950 van de Raad van Europa tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden.](#)
60. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 23 februari 2016, nr. 51500/08, [Çam t. Turkije](#), § 52; 8 november 2016, nr. 77023/12, [Sanlısoy t. Turkije](#), §56; 18 december 2018, nr. 2282/17, [Dupin t. Frankrijk](#), §26; 25 juni 2019, nr. 289/14, [Stoian t. Roemenië](#), §72; 10 december 2020, nr. 59751/15, [G.L. t. Italië](#), §49.
61. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 23 februari 2016, nr. 51500/08, [Çam t. Turkije](#), § 53-54 en 64-67; 8 november 2016, nr. 77023/12, [Sanlısoy t. Turkije](#), §57-59 en 60-61; 30 januari 2018 nr. 23065/12, [Enver Şahin t. Turkije](#) § 60, 62 en 67; 18 december 2018, nr. 2282/17, [Dupin t. Frankrijk](#), §26-27; 25 juni 2019, nr. 289/14, [Stoian t. Roemenië](#), §98, 102-103 en 109; 10 december 2020, nr. 59751/15, [G.L. t. Italië](#), §52-53 en 62-63.
62. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 23 februari 2016, nr. 51500/08, [Çam t. Turkije](#); 8 november 2016, nr. 77023/12, [Sanlısoy t. Turkije](#); 30 januari 2018 nr. 23065/12, [Enver Şahin t. Turkije](#); 25 juni 2019, nr. 289/14, [Stoian t. Roemenië](#); 10 december 2020, nr. 59751/15, [G.L. t. Italië](#).
63. Europees Hof voor de Rechten van de Mens 18 december 2018, nr. 2282/17, [Dupin t. Frankrijk](#).
64. Europees Comité voor Sociale Rechten 11 september 2013, nr. 81/2012 [European Action of the Disabled \(AEH\) v. France](#), §113 en §116-§121.
65. [Verdrag van 18 januari 1961 van de Raad van Europa Europees Sociaal Handvest.](#)
66. [Wet 11 juli 1990 houdende goedkeuring van het Europees Sociaal Handvest en van de Bijlage, opgemaakt te Turijn op 18 oktober 1961, BS 28 december 1990.](#)
67. [Wet 15 maart 2002 houdende instemming met het herziene Europees Sociaal Handvest en met de Bijlage, gedaan te Straatsburg op 3 mei 1996, BS 10 mei 2004.](#)
68. [Raad van Europa, Aanvullend protocol bij het Europees Sociaal Handvest tot invoering van een systeem voor collectieve klachten, Straatsburg, 9 november 1995.](#)
69. Artikel 15 [Verdrag van de Raad van Europa van 3 mei 1996 Herzien Europees Sociaal Handvest.](#)
70. Europees Comité voor Sociale Rechten, 4 november 2003, nr. 13/2002, [Autism-Europe v. Frankrijk](#), §53.

71. Europees Comité voor Sociale Rechten 16 oktober 2017, nr. 109/2014, [Mental Disability Advocacy Center \(MDAC\) t. Belgium](#), §61 en 72, 104-105; 11 september 2013, nr. 81/2012 [European Action of the Disabled \(AEH\) v. France](#), §75, 78 en 81; 9 september 2020, nr. 141/2017, [International Federation for Human Rights \(FIDH\) and Inclusion Europe t. België](#), §167, 170-173; 3 juni 2008, nr. 41/2007, [Mental Disability Advocacy Center \(MDAC\) t. Bulgarië](#), §37.
72. Europees Comité voor Sociale Rechten 16 oktober 2017, nr. 109/2014, [Mental Disability Advocacy Center \(MDAC\) t. Belgium](#).
73. Europees Comité voor Sociale Rechten 16 oktober 2017, nr. 109/2014, [Mental Disability Advocacy Center \(MDAC\) t. Belgium](#), §63-66, 73, 78, 80, 87, 105-107.
74. [Follow-up to decisions on the merits of collective complaints, Findings 2023, European Committee of Social Rights, Maart 2024.](#)
75. Europees Comité voor Sociale Rechten 9 september 2020, nr. 141/2017, [International Federation for Human Rights \(FIDH\) and Inclusion Europe t. België](#).
76. [Artikel 26 Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie.](#)
77. [Europese Commissie, Union of Equality Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030](#), 3 maart 2021, p.4.
78. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union/european-pillar-social-rights-20-principles_en?prefLang=nl
79. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union_en?prefLang=nl
80. [Europese Unie, Verklaring van Terhulpen, 16 april 2024.](#)
81. [Europese Commissie, Union of Equality Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030](#), 3 maart 2021, p.4, 10-12.
82. [Verslag namens de Senaatscommissie voor de Institutionele Aangelegenheden, Parl.St. Senaat 2019-2020, nr. 7-169/2 - Annotatie | SenLex - Senate, 6 en 8.](#)
83. Zie artikel 22ter, tweede lid van de Grondwet: “*De wet, het decreet of de in artikel 134 bedoelde regel waarborgen de bescherming van dat recht.*”; [Verslag namens de Senaatscommissie voor de Institutionele Aangelegenheden, Parl.St. Senaat 2019-2020, nr. 7-169/2 - Annotatie | SenLex - Senate, 7.](#)
84. [Verslag namens de Senaatscommissie voor de Institutionele Aangelegenheden, Parl.St. Senaat 2019-2020, nr. 7-169/2 - Annotatie | SenLex - Senate, 7.](#)

Vlaams
Mensenrechten
Instituut

Colofon

Verantwoordelijke uitgever

David Stevens

Directeur

Vormgeving

Michel Wouters

Corporate Cannibal

Deze uitgave is digitaal te raadplegen via
vlaamsmensenrechteninstituut.be/publicaties

Liever een gedrukte versie? Stuur een e-mail naar
contact@vmri.be

Vlaams Mensenrechteninstituut

Hoofdzetel: Belpairegebouw, Simon Bolivarlaan 17, 1000 Brussel

Postadres: Consciencegebouw, Koning Albert II-laan 15, bus 576, 1210 Brussel

contact@vmri.be

www.vlaamsmensenrechteninstituut.be